

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Досліджуються внутрішні та зовнішньоекономічні фактори, що здійснюють вплив на посилення конкурентоспроможності галузі виробництва продовольчих товарів в Україні.

Вступ. Глибинні причини сучасної аграрної кризи потрібно шукати в “ліберально-шокових” принципах і підходах до реформування української економіки, що ігнорують специфіку перехідних процесів. Основною причиною скорочення споживання продуктів харчування, виробничої, фінансової й інвестиційної кризи галузей вітчизняного агропромислового комплексу з’явилася реалізація моделі прискореного переходу до ринку на основі лібералізації цін і так званої макроекономічної стабілізації у поєднанні з лібералізацією зовнішньої торгівлі. Тому **метою** даної статті є дослідження факторів, що визначають конкурентний статус вітчизняної продовольчої продукції на ринку.

Результати. Безпосереднім наслідком реалізації моделі прискореного переходу до ринку на основі лібералізації цін і макроекономічної стабілізації у поєднанні з лібералізацією зовнішньої торгівлі стало послаблення конкурентного потенціалу вітчизняного АПК на внутрішньому і зовнішньому ринках, що, у свою чергу, виразилося в наступному:

1) істотно скоротилися витрати населення на придбання продуктів харчування і підприємств промисловості – на сільськогосподарську сировину;

2) реалізоване у короткий термін відмовлення від використання різних форм державної підтримки аграрного сектору різко скоротив фінансову базу розширеного відтворення у відповідних галузях національної економіки;

3) помітно підсилюється ціновий тиск на виробників сільськогосподарської продукції з боку монополізованих промислових

галузей агропромислового комплексу, деформувалися вартісні (цінові) пропорції міжгалузевого обміну;

4) вітчизняні виробники, позбавлені навичок і досвіду конкурентної боротьби, відчули на собі демпінговий тиск з боку закордонних виробників, що одержують солідну підтримку від своїх урядів.

Перегляд бюджетної політики в рамках невдалої макроекономічної стабілізації найбільш негативно позначився на розвитку соціально орієнтованих галузей, у тому числі сільського господарства. Очевидно, що за інших рівних умов, з огляду на специфіку регулювання міжгалузевих відносин в АПК у централізованій економіці, відмовлення від існуючих форм державної підтримки сільського господарства без адекватної компенсації фінансових втрат неминуче повинне було викликати гостру нестачу фінансових ресурсів для здійснення відтворювального процесу в АПК [1].

Монополізм несільськогосподарських підприємств АПК у плановій економіці був підпорядкований загальній задачі мінімізації витрат виробництва продовольства, сприяв централізації управління і не справляв скільки-небудь істотного негативного впливу на фінансове становище сільськогосподарських підприємств. В умовах лібералізації економіки проявилися негативні риси монопольної структури промислових і обслуговуючих галузей агропромислового комплексу, у першу чергу неконтрольоване зростання цін на промислову продукцію і послуги для сільського господарства, що значно випереджало зростання цін на

сільськогосподарську сировину і, відповідно, фінансові надходження в аграрні галузі.

Сучасні дослідження проблем розвитку агропромислового виробництва і стабілізації вітчизняного продовольчого ринку в тому або іншому ступені структурують і диференціюють фактори, що викликали нинішню кризову ситуацію, при цьому різні автори пропонують свої підходи до їх класифікації.

Так, Р. Гумеров виділяє досить укрупнені групи макроекономічних факторів, які сформовані в основному за ознакою їх впливу на фінансово-економічний стан агровиробників. До числа таких факторів він відносить:

- зменшення припливу фінансових ресурсів у галузі агропромислового комплексу (виторгу від реалізації продукції) у результаті підвищення платоспроможного попиту населення на продовольство;

- додаткове зниження доходів вітчизняних виробників, обумовлене необгрунтовано високою часткою імпортного продовольства і сировини для його виробництва на внутрішньому українському ринку і відповідним скороченням ринку збуту вітчизняної продукції;

- проведення у надто короткий термін докорінної перебудови всієї системи бюджетних відносин, відмовлення від існуючих раніше форм державної підтримки сільського господарства без адекватної компенсації фінансових втрат виробників продовольства за рахунок ринкових механізмів державного регулювання сільськогосподарського виробництва (за прикладом країн з розвинутою ринковою економікою);

- монополізовану структуру промислового сектора, якій відповідає АПК і відсутність ринкових механізмів, що регулюють цінові взаємовідносини сільськогосподарських, переробних, торговельно-закупівельних і ресурсовиробничих підприємств, різке зростання цінового диспаритету;

- незавершеність процесів земельної реформи та інституційних перетворень у сільському господарстві і суміжних галузях агропромислового комплексу, неготовність

багатьох сучасних підприємств до освоєння ринкових принципів господарювання без відповідних організаційних перетворень внутрішньої структури і зовнішніх виробничо-економічних зв'язків.

Ця позиція в тому або іншому ступені поділяється рядом інших авторів. Так, А. Серков у якості основних макроекономічних факторів, що визначають положення агропромислового виробництва і ситуацію на продовольчому ринку, визначає міжгалузеві цінові співвідношення; купівельну спроможність населення і динаміку його реальних доходів; державне регулювання агропромислового виробництва; державне управління соціально-економічними процесами та інфляцію [2].

Доцільно звернути увагу також на ряд факторів, що впливають на окремі сторони господарської діяльності підприємств, такі як:

- диспаритет цін на матеріально-технічні ресурси і продукцію сільського господарства,

- низькі закупівельні ціни на продукцію сільського господарства,

- високі ставки по кредитах і високі податки,

- збільшення витрат унаслідок зносу матеріально-технічних ресурсів,

- зниження платоспроможного попиту населення, диспаритет цін на продукцію рослинництва і тваринництва,

- відсутність довгострокових кредитів,

- слабку регулюючу роль держави,

- низьку кваліфікацію керівників сільськогосподарських підприємств,

- старіння кадрів і відтік молоді тощо.

Робляться спроби аналізу основних кризоформуючих факторів у розрізі найважливіших продуктових ринків, що враховують специфіку виробництва і попиту на окремі сільськогосподарські продукти.

Заслуговує на увагу класифікація кризоформуючих факторів (факторів неплатоспроможності) за рівнем компетентності, тобто наявності або відсутності можливості у безпосередніх виробників прямо і самостійно контролювати дану групу факторів і пом'якшувати їх негативний вплив.

На основі вищевикладеного пропонується класифікація факторів, принциповою відмінністю якої є первісне відокремлення зовнішньоекономічних, з одного боку, і внутрішніх факторів, – з іншої. У свою чергу, кожна з виділених груп умовно може бути розбита на ряд підгруп.

Пропонована класифікація виходить зі структури самого продовольчого ринку і відбиває його внутрішню побудову. Цілісна система продовольчого постачання країни, відповідно, внутрішній ринок продовольства являє собою єдність двох взаємозалежних підсистем. По-перше, власного виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, по-друге, – зовнішньої торгівлі відповідною продукцією. При цьому пріоритети розвитку і регулювання зовнішньої торгівлі визначаються, точніше, повинні визначатися, не кон'юнктурними факторами, а потенціалом, станом і задачами розвитку власного виробництва; тим самим забезпечується необхідний баланс між потребами населення в повноцінному харчуванні, з одного боку, і економічними інтересами національних виробників відповідної продукції, – з іншої.

Порушення в одній з підсистем продовольчого забезпечення країни неминуче викликають негативні зміни в іншій підсистемі і структурі взаємозв'язків між ними. Спостерігається своєрідний зворотний негативний ефект синергічних зв'язків, – негативні зміни в кожній з підсистем як би підсилюють негативний вплив деформацій в іншій підсистемі. Так само, з іншого боку, порушення балансу між розвитком двох названих підсистем спричиняє внутрішньопідсистемні негативні зміни.

Обґрунтування набору кризоформуючих факторів і їх класифікації, незважаючи на удавану академічність питання, є досить актуальною і практичною задачею. Очевидно, що ці фактори є відображенням факторів і конкретних заходів, що могли б сприяти виходу вітчизняного АПК із кризи і стабілізації національного продовольчого ринку. Іншими словами, методологічно вихід із кризової ситуації полягає в

цілеспрямованому впливі на конкретні фактори, що викликали цю кризу. Паралельно повинні розроблятися і в міру визрівання необхідних і достатніх передумов реалізовуватися заходи довгострокової економічної політики, розрахованої на функціонування продовольчого комплексу в умовах розвинутої ринкової економіки.

Представляється доцільним виділити такі внутрішні фактори.

1. Падіння платоспроможного попиту на продовольство і відповідне скорочення припливу фінансових ресурсів у галузі АПК. У свою чергу, падіння платоспроможного попиту відбулося в результаті:

а) скорочення реальних доходів населення під впливом обвального зростання цін;

б) змін у структурі споживчого попиту, більш значного зростання цін на продовольство в порівнянні з іншими споживчими товарами і послугами;

в) необґрунтовано високої диференціації доходів різних соціальних груп населення України. При цьому спостерігається необґрунтовано висока диференціація українського населення за рівнем доходів, яка не відповідає принципам економічної доцільності і соціальної справедливості. Чітко простежується тенденція фактичного витиснення значної частини українського населення з продовольчого ринку. За станом на кінець 1998 р. – початок 1999 р. 13,52 млн. чоловік, або більш 27 % населення України, мали доходи нижче прожиткового рівня. Ці явища продовжують існувати в економіці країни, усупереч розпочатим заходам з їх усунення. Це зайвий раз доводить, що неплатежі – це не випадкове явище в сучасній українській економіці, а один з її інституційних елементів.

2. Низька конкурентноздатність і економічна незахищеність сільських виробників на внутрішньому продовольчому ринку, диспаритет цін обумовлюють серйозні деформації в розподілі сукупних доходів від реалізації продовольства кінцевому споживачеві і співвідносній динаміці витрат і доходів сільськогосподарських виробників. У принципі диспаритет цін як випереджальне

зростання цін на продукцію матеріально-технічного призначення і послуги для сільського господарства в порівнянні з цінами на сільськогосподарську продукцію є характерним для економіки ринкового типу; у всіх розвинутих країнах у тих або інших формах і масштабах здійснюється підтримка цін і доходів сільськогосподарських виробників у зв'язку з випереджальним зростанням цін на промислову продукцію. Специфіка процесу в сучасній українській економіці полягала в його обвальному розвитку в останнє десятиліття, що не дозволило сільськогосподарським підприємствам плавно увійти в принципово нову цінову ситуацію й адаптуватися до нових умов міжгалузевого обміну. Значна частина і без того скорочених витрат населення на продовольство осідає в невиробничій сфері. Тенденція до випереджального зростання цін на матеріально-технічні ресурси збереглася й у 2003 р.

3. Істотний вплив на несприятливу динаміку цінних співвідношень в АПК робила демонетизація української економіки, хронічні неплатежі і загальне зниження платіжної дисципліни. Наслідки платіжної кризи були значно більш важкими для сільського господарства, ніж для інших галузей вітчизняної економіки. У той час як недостача "живих" грошей на ринках продукції матеріально-технічного призначення деякою мірою компенсувалася бартером, взаємозаліками, введенням в обіг грошових сурогатів типу векселів підприємств і т.д., основний споживач продовольства – населення – принципово позбавлений можливості використання механізмів подібного роду з метою підтримки соціально прийнятної рівня споживання основних продуктів харчування; відповідно сільськогосподарські підприємства позбавлені цього своєрідного додаткового джерела доходів.

4. Прорахунки в проведенні земельної реформи, спроби реформування великого машинного виробництва, яким є сучасне сільське господарство, з опорою на обмежені можливості індивідуально-приватних форм

його організації. Реформування сільськогосподарських підприємств не привело до очікуваної перебудови внутрішньої структури управління і системи організаційно-технологічних взаємодій відповідно до ринкових умов господарювання. Навпаки, у результаті загальної "фермеризації" (на першому етапі реформ) і примусової реорганізації великих сільськогосподарських підприємств (на наступних етапах) були підірвані конкурентний потенціал і сприйнятливність вітчизняного сільського господарства до досягнень науково-технічного прогресу, здатність до ефективного освоєння інвестицій. З іншого боку, не удалось знайти механізми, що забезпечують економічну реалізацію прав власників земельних часток і їх повноправну участь в процесі управління підприємствами.

На рівні безпосередніх виробників – підприємств АПК у результаті різкої зміни макроекономічної ситуації (у тому числі тиску на виробників споживчого попиту, що скорочується), неузгодженого проведення приватизації в різних галузях об'єктивно підсилювалася суперечливість економічних інтересів. Результатом втрати керованості став стихійний, пристосувальний характер проведених у галузях АПК структурних і технологічних змін. Ціна втрати керованості – зниження ефективності і зростання витрат виробництва продовольства.

Поряд з внутрішніми факторами істотний вплив на розвиток кризової ситуації у вітчизняному АПК зробила сукупність зовнішніх факторів, пов'язаних з лібералізацією зовнішньої торгівлі, у нашому випадку – продовольчими товарами і сільськогосподарською сировиною для їх виробництва. Безумовно, у самий початковий період реформ лібералізація зовнішньої торгівлі продовольством деякою мірою компенсувала спад внутрішнього виробництва продуктів харчування і сприяла насиченню продовольчого ринку. Однак з часом недостатньо контрольоване зростання імпорту продовольства став впливати на внутрішнє виробництво.

Підсумовуючим результатом негативного впливу зростаючого імпорту продовольства на стан вітчизняного продовольчого комплексу стало витиснення з українського продовольчого ринку вітчизняних виробників і придушення їх виробничо-економічного потенціалу. Більш конкретно можна говорити про такі фактори зовнішньоекономічної (зовнішньоторговельної) сфери, що впливають на створення кризового стану в економіці України:

1. Прямі фінансові витрати вітчизняних виробників (упущена вигода) у результаті імпорту продовольчої продукції, яка в іншій економічній ситуації могла б вироблятися національними підприємствами. Експансія імпортних товарів відбувається не тільки і не стільки за рахунок освоєння вільних ринкових ніш, але за рахунок і в результаті витиснення з українського ринку аналогічних вітчизняних товарів.

2. Повна відсутність досвіду конкурентної боротьби на зовнішніх ринках у національних виробників, відсутність національної і регіональних інформаційних систем з даними про кон'юнктуру відповідних світових ринків, що не дозволяє належною мірою зорієнтуватися в ситуації і використовувати визначені потенційні конкурентні переваги вітчизняної продукції (головним чином, нецінові якісні параметри).

3. Державна підтримка експорту сільськогосподарської сировини і продовольства з боку урядів розвинутих країн (в різних, у тому числі прихованих, формах) при відсутності мінімально необхідної фінансової підтримки українських сільськогосподарських виробників. У результаті на вітчизняному ринку продовольства обмежені у своїх фінансових можливостях українські виробники протистоять не просто більш сильним у фінансовому відношенні і підготовленим в організаційному плані конкурентам, а об'єднаним можливостям – фінансовим, політичним, організаційним – безпосередніх виробників і держав-експортерів, що обумовлює завідомо нерівні умови конкурентної боротьби за збут виробленої продукції.

4. Відсутність належної протидії використанню методів несумлінної конкуренції з боку закордонних постачальників, включаючи тимчасове заниження цін для зміцнення власних позицій на українському ринку, імпорт низькоякісної продукції, недобросовісну рекламу, фальсифікацію торговельної марки і т.п.

5. Нав'язування особливих схем просування продовольства, яке постачається в рамках так званої "гуманітарної допомоги", з метою реалізації стратегічних інтересів зарубіжних виробників.

Отже, на основі вищевикладеного можна зробити висновки, що при дослідженні конкурентного положення вітчизняної продовольчої продукції на ринку доцільно враховувати внутрішні і зовнішні фактори, що посилюють кризовий стан економіки України цілому та сфери виробництва продовольчих товарів зокрема.

Ключові слова: продовольчий ринок, конкурентний потенціал, продукти харчування, агропромисловий комплекс, внутрішній і зовнішній ринок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гумеров Р. Инвестиционный кризис в АПК: причины, последствия, пути выхода // Российский экономический журнал. – 2000. – № 2.
2. Серков Л. Аграрный рынок и макроэкономические факторы. Организационно-экономические основы аграрного рынка. - Москва-Минск, 1997. – С. 54-56.
3. Козлов М. Финансовый кризис и положение сельскохозяйственных товаропроизводителей // Вопросы экономики. – 1999. – № 10. – С. 110.
4. Шутьков А. Проблемы вывода агропромышленного комплекса из кризиса // АПК: экономика, управление. – 2000. – № 6.

ЛЮБЧЕНКО А.М. – здобувач ЧДТУ